

11 5278
C. H. Niggol

Elajate ilmast

I. osa

Bibliotheca
universitatis
Dorpatensis

R. U. „Rahwaillikool“
Tallinna

C. H. Niggol

Elajate ilmast

Sündmused, kirjeldused ja jutustused elajate
elust ja olust

I. osa

Ahvid, nahkhiired ja putukasõõjad

Dr. Karl Oppeli järel

3428

K. Ü. „Rahvaülikool“
Tallinna

Uhwid.

ARHIIVKOGU

L 15658880

Ahwid.

1. Loodusteadline kirjeldus.

Ahwil on neli kätt, aga ei pea mitte mõtlema, et ahw sellepärast oma toimetuste poolt inimesest ees oleks, kellel aga kaks kätt on. Kahtlemata on käsi täielisem kehaliige kui jalg, aga ta ei suuda ometi selle aset täita. Ahwidel puudub seega üks kehaliige, mis inimesel on, nemad wõiwad oma nelsa käega muidugi paremini ümber ronida, kuid kõndimine on väga puudulik, jah, isegi seismine on neile ilma kinnihoidmata raske. Jalatald puudub neil; käimises ja seismises tõmbawad nad sõrmed rusikaks kokku ja kõnniwad siis sõrmede pealpoolsete külgede peal, ehk nad astuwad käe väljapoole pöördud külje peale.

Looduseuurija Dken kirjutab ahwidest järgmiselt: „Nad on inimese sarnased kõigis pahades kommetes ja inetuis üllespidamiswiisides. Nad on tigedad, kawalad, kurimeelsed, warglikud, reotud; õpiwad hulga jantisi ja naljatempusi ära, on aga sõnakuulmatad ja rikuwad nalja ja mängu sagedasti tõlplaste wahetempudega. Ei ole mitte ühte woorust olemas, mis wõiks ahwide omaks nimetada, ja weel wähem on kasu teada, mis nad inimestele tooksid. Nad on üksnes inimese pahem kül, nii kehaliselt kui ka kolbliselt.“

Kas see ütetus täiesti kohane on, näitawad järeltulewad jutud ja kirjeldused.

Gorilla.

Selle ahwi kodumaa on soe Aafrika; seal elab ta paksudes metsades, kust ta mitte fergelt wälja ei tule, sellepärast tuntakse teda ka alles liihikest aega.

Gorilla.

Tema on 5¹/₂ jalga kõrge ja weel kõrgem (mõned reisirjad räägivad 9 jalast), tema õlade laius on 3 jalga. Ta on väga tugev ja kõwa; tema känd on mehe reie paksused; nägu on karweta, tumepruun wõi must. Tema keha on pikkade mustade karwadega kaetud, pealael kaswab karwatutt. Saba tal ei ole, sellepärast on ta väga inimese sarnane. Teda on väga raske waadelda ja tähele panna, sest et tema ligidal keegi ei wõi olla. Tema ei karda mitte ühte elajat, hakkab julgesti lõwi, elewandi, leopardi kallale, ei karda ka inimest mitte, waid tungib kartuseta ta kallale; ja kui ta esimese pauguga mitte maha ei lasta, siis on lastja tingimata kadunud. Gorilla murrab ta püsi kui kopekese katti ja kisub ta enese lõhki.

Sealsete kohtade elanikud ei karda mitte ühtegi elajat nii väga, kui gorillat. Nad hoiawad ennast tema eest kõige suurema ettevaatusega kõrwale; ja kui nad ka ikka walmis on hea maksu eest lõwi ja elewandi jahi peale minema, -- gorilla jahi eest on neil suur hirm.

Täiskaswanud gorilla ei ole weel iialgi elawalt eurooplase kätte sattunud.

Orang-utan.

See ahw elab suuremalt jaolt Borneo saarel ja väga harwa Suumatra saarel, muidu aga mitte kusil mujal. Orang tähendab malay-rahwa keeles inimene, utan tähendab mets, ja orang-utan on metsinimene. Ta on 4—5 jalga kõrge, seega mehe kõrgune, on väga tugev, julge, arukas ja tal on imetlemisewääriline wisa elu. Kui ta haawatud on, siis rändab ta weel kaua puust puule, murrab paksud oksad suure jõuga maha ja wiskab nad karjudes oma tagaajajate peale. Reisirja Wallace oli aastal 1865 ühe orang-utani peale wiis kuuli lastnud; kui ta puu otsast maha kukkus, leiti, et tal mõlemad jalad

murtud olid, üks puusaluu ja selgroo alumine ots olid ära purustatud, kuklas ja pealmises lõualuus olid lapitüks-
 löödud kuulid, ja ta elas ikka weel. Reegi elajas peale krokodili ja püthoni-mao ei julge orang-utani peale hakata, kõik kardawad teda; ka kui nad paarikaupa tema kallale

Orang-utan.

tulewad, saab ta nendega walmis. Krokodilile lööb ta waljusti pähe ja kisub ta kõri lõhki; püthoni-mao wõtab ta oma nelja käega kinni ja hammustab igale poole tema keha sisse, kuni ta surnud on.

Metsas on raste teda waadelda, sest et ta inimese eest ennast kõrwale hoiab. Clawalt kinni püüda ei lase ta ennast mitte kergesti, sest ta on samuti nobe kui ka

kõwa jõuga, nõnda et keegi ei julge temaga wõitlema hakata; kaks-kolm meest heade sõjariistadega wõiwad tema peale tungida. Mis meie elajate-aedades näeme, need on noorelt finni püütud; ja wangipõlwes ei kaswa nad iialgi oma täie suuruseni wälja, nad surewad ilka warsti ära. Meie kliimat ei kannata nad sugugi.

Shimpanse ehk Aafrika orang-utan.

Tema elab Guinea maal Aafrikas saltadena suurtes met-fades. Tema kõrgus on 3—4 jalga, aga ta on sellegipärast tugew ja kardetaw loom. Karja eestwedajaks on kõige tugewam ja julgem. Kui ta hädahohtu märkab, lasseb ta oma hädahüüet heliseda; filmapilgul jookseb kari mitmele poole laiali, ronib kõige suurema rutuga puude otsa ja hoiab ennast lehtede warjul peidus, kust nad wihaselt wälja hauguwad. Eestwedaja aga jääb oma koha peale, et näha, mis edasi sünnib.

Kui neid rahule jäetakse, siis ei ole neilt midagi karta; nad ei tungi äritamata mitte peale, nagu gorilla seda küll teeb. Kui aga tütt lasseb ja haawab, ehk tapab mõne karjast ära, siis jääwad emased loomad kaitseks poegade juure, isased aga kargawad wihaselt mõrtsuka peale, ja häda talle siis, kui ta ütsinda on; siis on ta paratamata kadunud, ahwid kisuwad ta filmapilt lõhki.

Täiskaswanud shimpanset ei ole taltsutatud nähtud. Noorelt püütakse ta mõnikord finni ja tuuakse meie juure, aga nad on seni kõik wangipõlwes kopsutõppe ära surnud, meie kliima on neile liig külm. Omas kodus harjutatakse neid, kui neid noorelt finni wõetakse, mõnegi toimetuse peale, mida nad õige hästi teewad; nad awaldawad siis osawust, tähelepanemist ja arukat olekut. Nad toowad kruusiga wett jõest, kannawad rasteid asju, tambiwad nuiaga uhmrise, keerutawad küpsise ora j. n. e.

Gibbon.

Sema elab Hommitu-Indias ja on oma pikkade käte ja hirmsa kisendamise läbi tuttaw. Kui ta oma käed wälja laotab, siis on need kolku pikemad, kui keha kõrgus on, ja niisuguste pikkade kätega võib ta imetlemisewäärt ruttu ja osawasti puid mööda ronida, kuna ta maad mööda väga armetumalt edasi saab. Sema liikumisi ühest puult teisele wõrrelakse pääsukese lennuga. Kinni plüüda saab teda üksnes siis, kui ta maad mööda käib.

Paavian.

Sema on väga tark loom, keda kerge on õpetada. Tarwitada võib teda aga nii kaua, kui ta noor on, wana-duses läheb ta tigidaks ja, et ta suur ja väga tugew on, võib ta ka palju häda sünnitada. Ta elab suurte karjade kaupa Kapimaal, Ubesiinias, Araabias n. n. e., kus nad põldusid riisuwad. Reisijatele ei tee nad midagi häda, kui aga karja selka piisfiga lastakse, jooksewad emased poega-dega ära, isased aga hakkawad tütile wastu. Orang-utani järele on ta kõige suurem ja kõwem ahw. Paavian on kõige enam ahwide seas kiskja elaja moodu. Kõige suurem ja hirmsam paavian on

Mandrill ehk metskurat.

Semal on sinised paled ja punane nina, elab Guineas ja on seal väga kardetaw loom. Sealsed elanikud ei julge mitte sinna metsa minna, kust nad mandrilli rõhkimist kuulewad, olgu siis suuremas kogus heade sõjariistadega, sest metskurat tuleb kartufeta inimesele wastu; iseäranis tugew ja metsik on ta äritatud olekus, siis häwitab ta kõik ära, mis talle käte alla tuleb, unustab kõik ette waa-

tuse ja kufutab ennast omas wihas otse hufatuse sisse, —
aga häda sellele, keda ta enne weel kätte saab.

Wanu mandrillisid ei ole weel iialgi elusalt kätte saadud,
üksnes noored sattuvad mõnikord eurooplaste kätte ja on
siis meie loomaaedades näha. Aga ka siin kasvab nende
metfikus, kui nad wanemaks saavad, ja siis wõiwad nemad
wäga hädaohtlikuks minna.

Paavian.

2. Tutustused ahwidest.

Gorilla.

Kartaago sõjapealik Hanno sõitis aastal 550 enne Kristuse sündimist oma walitsuse käsul suure laewastikuga Gibraltari merekitsusest läbi, et Aafrika õhtupooles rannas asumaid omandada. Temal oli 60 suurt laewa ja 30.000 meest ja naist ligi, kellel kõik ligi oli, mis uueks asumiseks tarwis läheb. Ülema-Guinea rannas oli neil juhtumine, millest ta oma reisikirjelduses järgmisel wiisil räägib: „Kolmandal päewal pärast seda, kui meie tulejõgedest olime läbi sõudnud, tulime ühe merelähe juure, milles saar oli. Sellel saarel oli järw ja järwes jälle saar, millel metsinimesed elasid. Nad olid enamasti naised karwaste kehadega. Tõlkijad nimetasid neid gorilla'deks. Mehi ei saanud meie mitte kinni wõtta. Kui meie neid taga ajasime, põgenesid nad ruttu ära, sest et nad kuristikkudest läbi ronisid ja ennast kaljurahnudega kaitsesid. Meie saime kolm naist kätte, aga meie ei wõinud neid mitte ligi wõtta, sest et nad hammustasid ja küünistasid; aga meie tõmbasime nende naha maha ja saatsime Kartaagosse.“

Sagedasti tuli weel aastasadade jooksul sõnumid metsinimestest, kes neegrite ütlemise järele Ülemas-Guineas elama pidid; aga keegi ei uskunud neid. Naerdi üksnes niisuguste kergeusklike laewameeste üle, kes enesetele lasksid ette luisata, et karwaseid metsinimesi olemas olla, kes ehk mõnda orang-utani näinud ja seda olid inimeseks pidanud.

Seal leidis aastal 1847 missionäär Savage Nigeri jõe suu ligidal kolesuure ahwi, kes kehakult inimesele weel palju ligemal seisab kui orang-utan, aga palju suurem on kui mees. Wististi oli Kartaago sõjapealik Hanno 2.400 aasta eest sedasama ahwi näinud, nõnda et siis tema reisikirjeldus kogunisti mitte nii naeruwääriline ei ole.

Rohe anti Savage'i leitud ahwile ajalooline nimi gorilla.

Ameeriklase Du Chaillu kottupõrkamine gorillaga.

(Explorations and adventures in Equatorial Africa).

— — — „Rutuliist liikumist oli pöösastikust näha ja äkisti seisis kole suur isane gorilla minu ees. Paksust pöösastikust oli ta neljakäpakile läbi roomanud; kui ta aga meid filmanud oli, tõusis ta püsti ja waatas julgesti meie otsa. Nii seisis ta meist umbes 12 sammu kaugel, -- waade, mida ma iialgi omas elus ära ei unusta! Aafrika metsjade kuningas tuli mulle nagu wiirastusetaoline nähtus ette. Sirgesti püsti seisis see hirmus, peaaegu 6 jalga kõrge keha meie ees: suur — lai rind, tugewad lihased käed, metsikult wälkuwad tumehallid filmad ja nagu tõesti pörguliku kujutusega. Ta ei kartnud mitte. Seal ta seisis ja lõi wägewate rusikatega omale wastu rindu, mis nii kõlas, nagu oleks suure metallrummi pääle löödud. See on gorilla wõitlemise märk. Ja wahetewahel mõirgas ta hirmsasti, nõnda, et Aafrika metsjades hirmsamat häält kuulda ei ole. See mõirgamine algab ägeda haikumisega, nii kuidas seda suurest koerast kuulda on, siis läheb see sügawaks kõminaks, just nagu kange müristamise kõmin on, — olen ma ju mitu korda seda mõirgamist müristamiseks pidanud, kui ma gorillat mitte ei näinud.

Meie jäime liikumata kaitseolekus seisma. Gorilla filmad wälkusid ägedamini, karwatutikene otsaesisel liikus ülesse ja alla, ta näitas oma tugewaid käsi ja kordas müristawat mõirgamist. Näiid oli ta täiesti pörgulise wiirastustuju sarnane, nende olewuste sarnane — pool inimest, pool elajat — nagu wanad maalijad oma pörgulisi kujutawad.

Jälle tuli ta paar sammu ligemale, jäi jälle seisma ja tõstis jälle oma hirmsat häält. Ja weel kord lähenes ta ja jäi weel kord seisma ja löi suures wihas mürisedes omale wastu rindu. Nii oli ta kuue sammude peale liginenud: seal andsin ma tuld ja surmasin ta ära.

Ohkamisega, mis hirmus inimlik, aga ometigi läbi ja läbi elajalik oli, kukkus ta ettepoole näo peale maha. — Ta keha tõmbas ennast mitu minutit kramplikult kokku, siis oli kõik wainne — surm oli oma töö teinud.

Nüüd waata sin ma surnukeha lähemalt. Ta oli 5 jalga 8 tolli pikk, ja nüüd nägin ma tema lihastest käte ja rinna peal, kui kole suur ta jõud pidi olema. Hirmus oli ta peale waadata, ja nüüd sain ma sest hirmust täiesti aru, mis sealsetel küttidel gorilla eest on.

Rindel juhtmõte hästi wäljaõppinud gorillakütti juures on see, et ta oma laengu wiimase filmapilguni alles hoiab. Seda on ära nähtud, et kui kütt lasseb ja mööda lasseb, siis gorilla selsamal filmapilgul tema peale kargab. Ja tema pealetungimisele ei wõi keegi mees wastu panna. Üksainukene hoop tema wägewa käega, kus suured tugewad küüned küljes, ja waese küti fisetond ripub wäljas, tema rinnad on lõhki, ta pealuu purustatud. Uuesti püüsi laadida on liiga wähe aega ja põgenemine on wõimata. Mõned neegrid on niisugustel kordadel hirmu pärast gorillaga wõitlema hakanud ja on oma tühja püüsi ennast kaitsta tahtnud; aga enam kui ühte asjata lööki pole nad wõinud anda, — lähemal filmapilgul tõusis pikk käsi hirmsa jõuga ja purustas püüsi ja neegri pealuu ühe hoobiga.

Keegi loom ei wõitle sel wiisil inimesega, kui gorilla. Ta seisab inimesega nagu näo wastu ja tarwitab wõitlemiseks oma käsi, aga niisugusel wiisil, nagu kõige tugewam, kõwem ja osawam rusikawõitleja inimene seda ilmasi ei suuda teha.

Wäikene Ndsöhina.

Aafrika-reisija Walker kirjutas 29. augusti k. p. 1867 Fernando Baz'ist Dr. Gray'le Londonis: „See tohiks küll loomateaduselist seltsi huwitada, kui nad teada saavad, et mul tena, terve, noor isane gorilla on, mis, nagu ma loodan, kord loomaaeda tuleb. Mul öeldi ka, et siit mitte kaugel üks noor shimpanse elawat, seda tahan ma oma väiksele Ndsöhinale seltsimeheks kinni püüda. Ma püüan kõiki teha, mis võimalik, et seda paari siis elawalt Inglismaale saada. Et aga talwe tuleb, enne kui ma neid wõin laewa peale wiia, pean ma neid, ehk see küll raskesti teeb, tulema kewadeni enese juures. Gorilla püüti 13. augustil kinni ja toodi teisel päewal minu juure. See mees, kes siin maal sündinud ja minuga ärilijelt läbi käib, oli oma jalutustel äkitselt gorilla perekonna peale sattunud, kus isane, emane ja poeg koos olid. Emane jättis ootamata oma pojakese maha ja jooksis ära, isane aga wõttis wõitluse käpile ja kargas wihaselt lahtise suuga mehe peale. Mees, kellel muud kaitseriista käes ei olnud kui oda, pistis sellega ahwi külje sisse ja sundis teda sellega natukene tagasi minema. Seda filmapillu tarwitas mees oma kasuks, wõttis enne teist pealekargamist äraootamata ahwipoja kinni ja ruttas sellega nii ruttu, kui võimalik oli, koju. Ta oli ahwile hargilise puuolksa kaela ümber sidunud, nagu oleks see suur kiskja loom, ja tõi ta siis teisel päewal minu juure. Ma wõtsin puuolksa kaela ümbert ära, panin wöö ta teha ümber ja sidusin selle külge pika nõõri. Ehk ta küll paar päewa kartlik oli ja enese ümber hammustas, siis läks ta ometigi warsti usaldlikuks ja taltsaks, ja ta suurem rõõm on nüüd minu süles istuda, kuhu ta ikka jääks, kui ma seda temale lubaks ja mul muud teha ei oleks, kui üksnes tema eest hoolt kanda.

Ma usun, ta on üks kuni kaks aastat wana, on terane, tugew ja terwe; tal on suur söögisu, sööb päewas mitu naela marju ja joob kitsepiima.

Tema kurbust näha pärast wangiwõtmist oli liigutaw; ta ei wõinud seda mitte kannatada, et tema otša waadati. Ja kui inimeste juuresolemine teda waewas, heitis ta põrandale maha, hoidis mõlemad käed silme ees ja liigutas pead sinna ja tänna, kui tunneks ta seda kõige suuremat walu oma wanemate kaotamise pärast. Ja ka nüüd weel tulewad, kui ta üfsinda jääb, niisugused kurwastuse tujud tema peale.“

Drang-utani tähelepanemise and ja järeilmõtlemine.

Imetlemisewäärt on, misugust tähelepanemise andi orang-utan awaldab ja kuidas ta selle järeldusel wangi-põlwes oma elu inimlikelt fisse seab. Ta teeb enesele aseme, mis woodi sarnane on, raputab ta üles, tõmbab filedaks, heidab maha ja katab ennaft kinni. Ta tõmbab hea meelega riided selga, sööb kui inimene lusikaga ja kahwliga, pühib huuled rätikuga puhtaks, joob klaasist, kannab tooli laua juure, istub selle peale, wiib selle siis pärast söömist jälle oma koha peale tagasi, õpib wett tooma, puid lõhkuma, teeb uksti lahti ja paneb neid kinni — ja kõiki seda mitte, et teda oleks õpetatud, waid ta paneb ise tähele, saab aru ja teeb järele.

Kõik uut asja, mis tale ette tuleb, waatab ta väga murefalt järele, katsub seda kätega, waatab kõigist küljest, katsub teda lahti ehk pooleks teha; ja niisuguse järelnaatusaja tähelepanemise-sunni tagajärjel õpib ta väga palju. Aga ta mõtleb ka järele. Suur osawus on tal sõlmede lahtiwõtmises. Kui see tal aga korda ei lähe, on ta seda kõigelt poolt katsunud, siis wõtab ta sõlme ühelt poolt hammaste wahel ja tõmbab teda teiselt poolt kätega.

Orang-utan, mis keiser Napoleonil oli, mängis hea meelega kassidega, kes sagedasti tema peal ümber ronisid kusjuures see siis sagedasti juhtus, et ahwi küünistaksid. Siis wõttis ta kassi sülle, wõttis selle käpad sõrmede wahela, waatas neid igalt poolt järele, ja kui ta oli kassi küülined üles leidnud, katsus ta neid wälja kiskuda.

Üks orang-utan pandi kord ahelasse ja ahel kinnitati klambritega pöranda külge. Wabaduse kaotamine tegi temale palju kurbust; ta otsis omale puutükikesi, kiskus suure naela seinast wälja ja katsus nende waral siis klambriid pörandalt wälja kangutada. Kas ta oli niisugust tööd juba kord näinud, ehk oli ta seda abinõu ise wälja mõelnud, seda ei tea ütelda.

Dma kambri peab ta puhtuses, toob wett ja peseb pöranda nartsuga hoolsasti puhtaks. Ka nägu ja käsi peseb ta ja kuiwatab siis kenasti ära. On tal peawalu, siis seob ta rätiku pea ümber.

Mis wõiks sest loomast teha, kui ta kõneleda mõistaks?

Borneo saare elanikud ütlewad, ta wõiwat küll rääkida, ei tegewat seda aga kawaluse pärast mitte, sest et teda siis tööle sunnitakse.

Buffoni šhimpansed.

Noored šhimpansed, kes mõnikord eurooplastest üles kaswatatakse, ei näita sugugi tigidust, waid nad on hea loomulikud, sõbralikud ja on hea meelega inimeste juures. Nad istuwad ühes lauda, söowad lusikaga ja kahwliga, lõikawad noaga, joowad klaasist, pühiwad pärast sööma suu rätikuga ära, heidawad kui inimesed magama, tõmbawad teki ilusasti peale, on ülepea väga pruugitawad ja sõnakuulelikud loomad, keda mitte, nagu teisi ahwisid, piitsa wõi kepiga ei tarwitse õpetada ja taga ajada. Buffoni ahw oli niisugune, kes teelaua juures ennast väga wiisa-

kalt ülewal pidas; ta kallast enesele ise teed ja piima klaasi, pani suhkrut sisse ja ootas siis, kuni tee külmaks läks. Sagebaste käisid nad käsitäes toas edasi ja tagasi.

Ahw ahwardus.

Dhwitser Henry Sayers'il oli noor shimpanse, kes teda väga armastas, õrnalt ja meelitawalt temaga ümber käis, muidu aga kui wallatu laps ennast üles pidas. Kord ei tahtnud Sayers temale puuwilja, mida ahw hea meelega söi, mitte anda. Kui kõik meelitamine ei aidanud, läks ahw wihaseks, jooksis mitu korda peaga wastu seinale, kargas siis ühe kõrge kasti otsa, laotas meeleheitmisega käed laiali ja kukutas enese sealt maha. See oli just seesama nähtus, kui inimene ennast kõrgelt maha ehk wette kukutab.

Dhwitser kartis, et ahw oma elule otsa teeb ja andis talle nimetatud puuwilja kätte, mida wõidusaaja loom nüüd suure rõõmuga ära söi. Nii pea kui temal korda ei läinud oma tahtmist saada, tegi ta, nagu tahaks ta ennast surmata, — ja see aitas ikka.

Kes oli nüüd targem, ahw wõi tema peremees?

Saawatud autundmus.

Kapten Grandpreti laewa peal pidi üks emane shimpanse Ameerikamaale wiidama. Temal olid iseäranis head waimuanded; ta tegi täiesti nagu teised madrused tööd, pani purjed suure osawusega kokku, sidus nad hoolfasti kinni, winnas ankrufõit üles, küttis leiwaahju, kusjuures ta väga etlewaatlik oli ja hoolfasti selle peale waatas, et süü mitte kaduma ei läinud, ega kahju teha ei wõinud, katsus hästi soojust järele, ja niipea kui see õige oli, kutsus

ta leiwaküpsetaja. Kõik mis ta tegi, tegi ta korrapäraliselt ja karwapealselt, tema ülespidamine oli hea.

Rord kahtlustas teda tüürimees ahwitembu pärast ilma süüta. Nuhtlusealune awaldas igapidi teenimata karistuse pärast pahameelt; kui aga piinaja süda seeläbi mitte liigutatud ei saanud, langes ahw tema ette maha, pani käed risti ja sirutas nad paludes tema poole. Ka see ei awitanud mitte. Tundmusteta, toores tüürimees lõi waest looma ja tallas jalgadega tema peal. Wiimaks lõppes ahwi tahtmise-õud ja wastupanemise wõim ära, ta ei katsunud mitte enam teenimata piinamist tagasi tõrjuda; ta heitis maha ja lastis kõik enesega sündida. Niisuguse teo läbi oli ta aga sügawasti haawatud ja alandatud saanud, — sellepärast ei wõtnud ta mitte enam toitu wastu. Madrused püüdsid teda söömisele liigutada. Nad tõid talle söökisid, mis ta muidu kõige suurema heameelega söi, ja meelitasid teda igawiisi, — ta oli tänulik ja tundlik niisuguse armastuse eest, aga kindlasti lüftas ta kõik pakkumised tagasi. Wiimendal päewal suri ta ära, kõik mad used olid selle üle väga kurwad, sest ta oli neile truu ja hea seltsimees olnud.

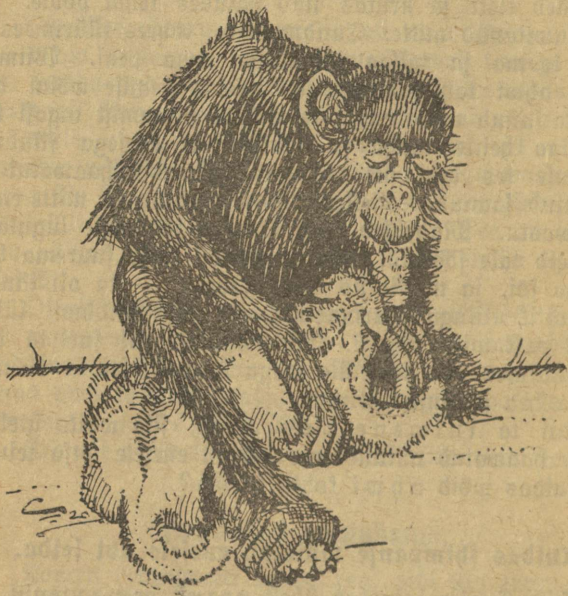
Kui ta inimene oleks olnud, siis wõiks ütelda: ta on haawatud autundmuse pärast enesele otša teinud. Aga kuidas wõib ahwi kohta ütelda?

Kuidas shimpanse mõistab enesele abi leida.

Fred Cuvier jutustab ühest noorest orang-utanist, kes 1808 Pariisi linna toodi, et see kahte noort kassi, keda temale seltsilisteks anti, hea meelega oma pea peale pani. „See oli iseenesest mõista, et nad temale haiget tegid, kui nad oma küüntega ennast kinni hoidsid, et mitte maha libiseda. Ta waatas nüüd kaks wõi kolm korda nende käpad hoolsasti järele, leidis küüned ja katsus neid siis

wälja kistuda. Kui see aga mitte korda ei läinud, siis kannatas ta parem küünistamist, kui et ta löbu, kassidega mängida, oleks maha jätnud.

Ma tuletan siin seda sündmust meele, sest et ma farnast asja ta noorest shimpansest jutustada wõin, mis

©himpanse.

ma ühe Aafrika õhtupoelses rannas elawa hamburglase käest kuulnud olen. Ta andis niisugusele ahwile, keda ta omas majas pidas, wäikese kassi seltsiliseks. Mõlemad leppisid väga hästi üksteisega kokku. Kui aga kass suure-

maks sai, kriimustas ta oma küüntega mängimisel ahwi nahka. See võtab kassi käpa, leiab küüned ja hammustab nende otsad ära. Temal läks see paremini forda kui orangutanil neid riistu ära hävitada, mis temale valu tegid."

Neist nähtustest on selgesti näha, et elajad võivad aru saada, et igal sündmusel oma põhjus on. Seda tõendab weel üks teine näitus ärasurnud emasest šhimpansest Hamburgi elajateaiast, mida selle direktor Dr. Möbius järgmiselt jutustab:

"Wäljastpoolt liüakse šhimpansse eluruumi tagumise seina sisse nael. Ahw kuulab ja näeb, kuidas naela ots ilka enam sisse tungib, läheb oma joogikausti juure, võtab selle kätte ja lööb sellega naela jälle tagasi. Nael on kadunud, aga naela asemel näeb ahw augu. Ta võtab õlgi ja teisi wäikseid asju maast ja pistab need auku; aga nad kukuwad ilka jälle wälja. Siis ronib ta puu otsa, mis tema eluruumis kaswab, hammustab sealt oksakese ära ja pistab selle auku; see jääb auku seisma, ja nüüd on ta rahul.

Nõnda jutustab loomaaria juhataja ja meil tõuseb see mõte: Kas elajatel ei ole mitte mõtlemise võimu? Kui nad ka sügawal inimesest madalamal seisawad, on neile ometi andisid ja võimeid antud, mis neile võimalust annawad hädaohtude wastu wõidelda, ehk nendest kogunisti ennast eemale hoida ja oma elu kergemaks ja lõbusamaks teha. Seepärast ärge-põlatagu elajaid mitte ära, kõige wähemalt ärge käidagu nendega mitte halwasti ümber. Loodus on nende peale palju armulisemalt waadanud, kui meie inimesed seda teeme.

Wõrdlus ahwi ja koera wahel.

Kui kõrgel ahw mõistuse poolest koera üle seisab, sellest saab siis alles kõige paremini aru, kui neid sama-

sugustesse oludesse pannakse ja nende ülespidamist siis võrreldakse. Uhw keti otsas ei sattu sugugi mitte kimbatusesse, kui ta kett sassi ja tema liikumise ruum seega kitsamaks läheb. Rahulifelt võtab ta sõlme keti seest lahti, nõnda et endine seisukord jälle olemas on. Kui kett jalutamise juures kuskile etteulatava asja külge kinni jääb, siis tõstab ta keti takistustest üle ja jalutab edasi. Koer ei teeks seda iialgi, kui ta ka keti lühemaakminemise läbi kõige suuremasse kitsikusesse sattuks. Tema mõistus ei ulata mitte kaugemale, kui nõõri katkitõmbamiseni, ehk ka temalgi abinõud ei puuduks nõõri ehk ketti maasolewa takistuse üle tõsta.

Kui ahw onnikese külge kinni seotakse, milles üks ees on, siis vaatleb ta seda kõige suurema tähelepanemisega. Kui ta juhtumise korral uksest kinni hakkab, siis näeb ta suure rõõmuga ja imetlemisega, et see liigub. Ta lütkab ust sinna ja tänna ja katsub, kui kaugemale see võib igale poole liikuda. Kohe on ta niisuguse siseseseade tähendusest aru saanud, ja kui ta oma osemele läheb, siis ei heida ta iialgi enne maha, enne kui ta pole ukse kinni pannud. Peetagu nüüd koera mõistusest kui taht palju, aga seda peab ometigi tunnistama, et ta sarnastel lordadel iialgi samal viisil ei toimeta. Talwetülm võib ka ei tea kui suur olla, ei iialgi ei tule see temale meele oma onnikese ust kinni tõmmata, ehk ta seda võiks oma esimeste käppadega küll teha.

Koko.

Zooduseuurijal Brehmil olid tema kauaaegse Aafrikas elamise ajal ikka suur hulk ahwisid ja nende hulgas ka merekassa. Ühest nendest jutustab ta järgmisel viisil:

„Kui ma Sinise jõe peal reisisin, töid mulle kuskil kaldaüla elanikud kord wiis praegu kinniwõetud merekassi.

Sind oli wäikene, sest nõuti üksnes lümmke krossi igapähe eest. Ma otsin nad ära selles lootuses, et nad mulle lustilikud reisifilifilised oleksid, ja sidusin nad ükssteise kõrwa laewalaele kinni.

Minu lootus aga ei läinud mitte täide, sest loomafesed istusid kurwalt ükssteise kõrwal, katsid mõlemate kättega näo kinni, nagu kurwad inimese-lapsed, ei sõõnud mitte ja lastsid aeg-ajalt kurwi kurguhääli kuulda, mis wististi pidid kaebused nende saatuse üle olema. Aga wõimalik on, et nad selle üle nõu pidasid, kuidas wangist lahti saada, ja wõsine juhtumine näitas mulle seda tõendawat. Teisel hommikul istus üksainukene ahw weel oma koha peal, teised olid ära põgenenud. Mitte üks nõör, millega nad seotud olid, ei olnud katki hammustatud ehk katki listud. Kawalad loomad olid sõlmed hoolsasti lahti teinud, ei olnud aga oma feltfilise peale, kes natukene kaugemal oli, mitte mõtelnud ja olid ta üksinda wangi jätnud.

See maha jäänud ahw oli isane ja sai nimeks Koko. Ta kandis oma saatust rahulikult. Esimene katse oli temale selgeks teinud, et tema köiditud temale lahtisaa-matad olid, ja kui õige ilmatarf näitas Koko paratamata saatuse alla anduwat ja sõi juba lõunaajal ettepanud toitu. Meie wastu oli ta pahane ja hammustas igapähe, kes tema ligdale tuli, aga omatigi näitas ta süda feltfilise järele igatsawat.

Ta otsis seda teiste elajate seas ja walis seks wiimaks ühe ninasarwelinnu, mida meie olime tema kodumetsast ligi wõtnud. Koko käis oma hoolealusega häbemata wiisil ümber, see aga oli kõigega rahul. Sind wõis wabalt ümber käia, kuhu ta tahtis, läks aga sagedasti ahwi juure priitahtlikult ja lastis enesega teha, mis sellel just meele tuli. Ehk küll linuul suled olid ja mitte karwad, siis otsis Koko nad täiede järele läbi. Sind harjus

ta sellega warsti nõnda ära, et ta pärast, kui ahw otfima hakkas, ise oma suled püsti ajas. Et ahw selle puhastamise töö juures teda pea nokast, pea jalgest, pea kaelast, pea sabast fiia ja sinna käristas, see ei äritanud teda mitte. Wiimaks seisis ta ikka ahwi lähedal, sõi leiba, mis ahwi ees oli, puhastas ennast ja ootas seda, et ahw temaga tegemist teeks. Need kaks looma elasid nõnda mitu kuud sõpruses koos. Alles linnu surm lahutas neid. Koko oli nüüd jälle üksinda ja ta aeg läks igawaks.

Wiimaks leidsime Kokoale jälle wäikese emata ahwi-pojakese sõbraks. Kohe, kui ta wäikest looma nägi, oli ta rõõm otfata suur ja sirutas igatsedes käed tema wastu wälja. Meie lastsime wäikese ahwi lahti ja nägime, et see ise kohe Koko juure jooksis. See lämmatas peaaegu oma wäikese kasupoja sõpruseawaldustega ära, ta pigistas teda oma rinna wastu, kuristas rõõmsal meelel ja hakkas siis hoolfasti tema nahka ja karwu puhastama. Igaühte poriterakest, otast, pinda koristas ta ära, siis järgnes jälle uus kaisutamine ja teised hellameelelised awaldused. Kui keegi meist Koko käest tema kasupoega tahtis ära wõtta, läks ta wihaseks; ja kui meie wäikese tõesti olime tema käest ära wõtnud, siis läks ta kurwaks ja rahutuks. Ta tegi nii, nagu oleks ta tõesti wäikese ahwi ema olewat. See hoidis ka suure armastusega oma heategija poole ja oli täiesti sõnakuulelik.

Rahjuks suri aga noor ahwikene kõige hoolitsemise peale waatamata mõne nädala pärast ära. Koko oli selle üle väga kurb. Ma olen niisugust kurbust elajate juures fagedasti tähele pannud, aga ei uialgi niisugusel mõõdul, kuidas Koko seda nüüd awaldas. Esiti wõttis ta surnud kallikese käte peale, kaisutas teda, awaldas kõige õrnemaid häälesid, pani teda oma ärawalitud koha peale istuma; kui aga surnud ahw ikka jälle kokku langes ja liikumata maha jäi, hakkas ta uuesti südantõhendawal wiisil kae-

bama. Tema kuristamise hääled muutusid wiimaks niiviisi, nagu ma seda enne iialgi pole kuulnud, nad läksid pehmeks meelt liigutawaks, helirikaks ja siis jälle lõpmata waluawaldawaks, lõikawaks ja meeleheitlikuks.

Ikka ja ikka jälle kordas ta oma katseid, aga ikka jäi see asjataks ja tagajärjeta ja ta hakkas uuesti kaebama ja oigama.

Walu oli teda kaunistanud ja waimustanud, ta liigutas meie südameid kõige sügawamale kaastundmusele. Wiimaks lasin ma furnukeha ära wõtta ja üle kõrge müüri wälja wisata. Koko oli tähelepanemisega pealt waadanud, siis kargas ta nagu hull ümber, kiskus mõne minutiga oma nõõri katki, kargas üle müüri ja tõi furnukeha oma käte peal tagasi. Meie sidusime tema jälle kinni, wõtsime furnukeha tema käest ära ja wiskasime selle kaugemale. Koko aga kiskus ennaft teist korda lahti ja tegi nagu ennegi. Wiimaks matsime meie furnukeha maha; aga pooltundi pärast seda oli Koko kadunud ja teisel päewel kuulsime meie, et lähema küla metsas, kus muidu iialgi ahwi pole nähtud, ahwi nähti, kes inimestega oli ära harjunud."

Rees.

Levaillant pidas oma reisi peal Lõuna-Aafrikas ahwi enese juures, kellest ta järgmisel wiisil jutustab:

„Kui meie puuwilja ja juuri leidsume, mis minu hottentoid mitte ei tundnud, siis ei puudutanud meie mitte enne nende külge, kui minu ahw Rees oli neid maitanud. Wiskas ta nad ära, siis otsustasime meie, et nad halvasti maitsefid ja kahjulituid olid ja lasksime nad seista. Rees oli ka minu kõige parem waht, sest päewal kui ööl kargas ta ikka üles, kui ta kõige wähemat hädaohtu arwas liginemat. Tema karjumisest ja hirmuawaldusest saime meie ikka aru, et waenlane liginemos oli, ilma et koeradki olid

feda tähele pannud. Need lootsid wiimaks nii täiesti tema peale, et nad öösel rahulisti magasid.

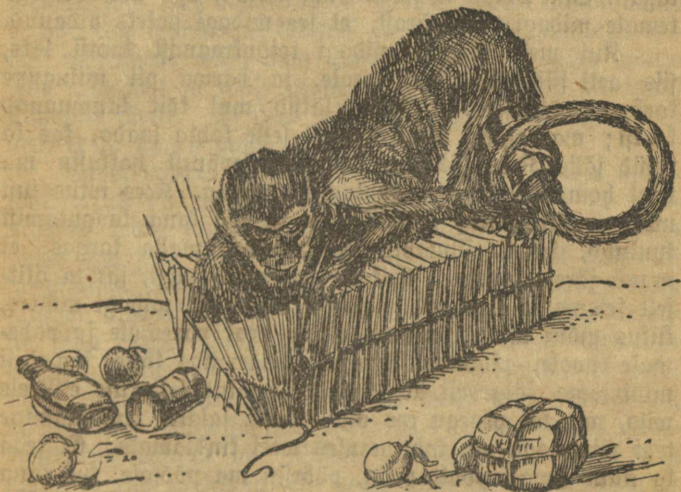
Ma wõtsin Reesi sagedasti jahile ligi, ja niipea kui ta nägi, et ma sinna tahtsin minna, oli ta täis rõõmu. Teel ronis ta sagedasti puude otsa gummit otsima, mis ta väga armastas; mõnikord leidis ta ka mett kaljude sügawates nurrkades ja õõneis puies. Kui ta aga gummit ja mett mitte ei leidnud ja ta nälg oli ümberjookstes suureks läinud, siis otsis ta enesele juuri, mis ta hea meelega söi. Iseäranis oli see üks tõug, mis väga karastas ja mida mina sellepärast ka heameelega söin ja leidust temaga jagasin. Aga Rees oli kawal. Niipea kui ta niisuguse juure oli leidnud ja mina mitte nii ligidal tema juures ei olnud, et leidusest ka osa saada, siis söi ta juured ruttu-ruttu ära ja waatas sealjuures pilgutamata minu osa. Tema tahtis teewahel meie wahel ikka õieti ära, nõnda et ma saagi aotamiseks ikka hilja kohale jõudsin. Kui ta aga mõnikord oma arwamises ometigi eksis, ja mina enne tema juures olin, kui ta seda arwanud oli, siis püüdis ta juurt ruttu ära peita. Aga siis sundisin ma teda kõrwahoopidega mulle mu osa kätte andma. Aga sellepärast ei pidanud ta minuga mitte wiha, waid meie olime pärast niisama suured sõbrad kui ennegi.

Ta mõistis osawasti korwi nõõrisid lahti teha, et sealt toitu, iseäranis piima, wälja wõtta, mis ta suure himuga jõi. Minu teenrid karistasid teda sellepärast, aga asi ei paranenud mitte. Ka mina piisutasin teda mõnikord, siis jooksis ta ära ja ei tulnud mitte ennem tagasi, kui öö juba läes oli.

Kord tahtsin ma lõunat süüa ja panin oad, mis ma enesele olin keetnud, taldreku peale, kui ma äkitselt linnu häält kuulsin, mida ma mitte ei tundnud. Ma jätsin söögi seisma, wõtsin püssi pihku ja läksin wälja. Weerandtanni pärast tulin ma linnuga tagasi, ei leidnud aga

mitte ühte uba enam taldreku peal. Rees oli nad mult warastanud ja ise plehku pannud.

Muidu oli ta, kui ta oli sarnast tempu teinud, ikka teeajaks tagasi tulnud ja oma harilikku kohta peale istunud, aga sel õhtul jäi ta tulemata. Et nüüd ka teisel päewal keegi teda ei näinud, siis hakkasin ma kartma, et

Roheline ahw.

ta muld koguisti kadunud on. Kolmandal päewal ütles aga üks minu sulastest, kes oli käinud wett toomas, et ta oli Reesi ümberkaudsuses näinud, koha aga silmist jälle kaotanud, niipea kui Rees oli teda tähele pannud.

Silmapiilk läksin ma oma koertega teda otsima. Üksilt kuulsin ma karjumist, mis Reesi karjumise sarnane oli, kui ma jahi pealt kodu tulin ja Reesi mitte ei olnud

kaasa võtnud. Ma wahtisin enese limber ja nägin wiitmaks, kuidas Rees püüdis ennast lehtede ja okste taha ära peita. Ma hliüdsin teda nüüd sõbralikult ja kutsusin enese juure, aga ta ei usaldanud mu sõpruseawaldusi mitte, nõnda et ma ise puu otsa tema järele pidin minema. Ta ei põgenenud mitte ära ja meie läksime siis üheskoos laagri juure tagasi. Siin ootas ta nüüd oma saatust, aga ma ei teinud temale midagi, sellepärast, et see midagi poleks aidanud.

Rui meie laagris midagi toidurraamist kaotsi läts, siis aeti süü ikka Reesi peale, ja harwa oli niisugune kaebus põhjuseta. Rord läksid mul kõik kanamunad kaotfi; ma tahtsin nüüd selgust selle kohta saada, kas ka nüüd jälle Rees süüalune on. Sellepärast hakkasin ma ühel hommikul kana kaagutamist ootama. Rees istus just minu wankri peal; waewalt oli ta aga kana kaagutamist kuulnud, kui ta filmapilt wankri pealt maha kargas, et muna järele joosta. Rui ta aga mind nägi, jäi ta äkitselt seisma ja tegi nii, nagu ei oleks tal midagi mõttes, kiikus mõni minut tagumiste käte peal paremale ja pahemale poole, pilgutas filmega ja tarwitas kõike kawalust mind oma jälgedelt ära saada ja mind selle üle efsiteele wiia, mis tal praegu ees oli. Tema salalik tembutamine tegi mind aga mu kahtlustuses weel kindlamaks. Et teda ka nüüd omalt poolt petta, pöörsin ma pöösale, kus kana kaagutas, selja, ja nüüd kargas ta ruttu sinna. Ma jooksin tale järele ja sain just sel filmapilgul sinna, kui ta muna katki löönud oli ja alla neelas. Ma peksin ta selle tembu eest kohe läbi, aga see karistus ei parandanud teda mitte, warsti warastas ta jälle endiselt edasi."

Mandrill tubakatoosiga.

Dr. Hensl, kes kaua Brasilia maal elas, seal sügawamalt oli ahwide waimuwoimeid uurinud ja sellele otsu-

sele tulnud, et ahwid waimliselt palju kõrgemal seisawad kui seda arwatakse, nimelt palju kõrgemal, kui koer ja hobune, jutustab ühest mandrillist järgmise loofese:

„Ma mäletan weel väga hästi juhtumist, mis ma lord Breslau linnas elajateaias tähele panin.

Siin oli suur mandrill, kes wagase loomuga näitas olewat, mis seda tõugu ahwid loomu poolest muidu mitte ei ole. Üks loomaaias käijatest andis temale puuwilja asemel mõtlemata wiisil oma ninatubaka toosi. Ahw wõttis selle rahuliselt ja tõsise meelega kätte ja mõtles siis mõni filmapilk järele. Et toos nii kerge oli, sai ta wist sellest aru, et ta õnes peab olema.

Ta ei saanud selle üle mitte wihaseks, et tale mittesöödaw asi oli pakutud, waid pistis toosi suhu ja hammustas teda, nagu tahaks ta pählit purustada. Toos pidas aga selle wajutuse wälja ja ahw pidi teist katsewiisi tarwitama. Ta wõttis toosi jälle suust wälja, hoidis tema filmade lähedale, nagu oleks ta lühikese nägemisega, waatas teda kõigilt poolt. Peagi oli ta toosi kaane ääre ules leidnud, lükkas oma kluüned sinna alla ja tõmbas sel wiisil kaane lahti. Sirwitades leidis ta toosi seest ninatubaka, mida mitte, nagu ta seda loomaaias käijate juures sagedasti küll näinud oli, ninasse ei tõmbanud, waid suhu pistis ja alla neelas ja selle peale toosi siis ka weel puhtaks lakkus. Selle peale pani ta toosi jälle kinni, ei annud teda aga mitte oma käest ära, kui ta nägi, et toosi omanik tahtis seda tagasi saada. Wägise ei olnud siin midagi teha, sellepärast tarwitas see mees wahi nõu peale kawalust ja andis teisele ahwile tema kõrwal puuris õuna. Mandrill sai selle üle kangesti wihaseks, wõttis oma asemelt peotäie põhku ja püüdis seda oma waenlase peale wisata. See katse ei läinud aga mitte korda ja ahw pidi wiskeabinduna tubakatoosi tarwitama, nõnda et toosi omanik selle jälle kätte sai.

See nähtus näitab meile, et ahwide teguwiis mitte järeltegemise sunni, waid järelmõtlemise läbi määratud on. Üksnes siis, kui inimeste teguwiis temale kasu näib toowat, teeb ta seda järele, muidu teeb ta ikka oma arwamist mööda.“

Kadedus.

Peaaegu tahaks ütelda: mitte ükski inimline tundmus ei ole ahwide wõõras: tänutundmus, poolehoidmine, austundmus, wiikamine, kahjurõõm, kadedus, — kõik on nende juures leida. Nowembrikuul 1871 pani Brockmann, suure ahwhiteatri omanik, oma ahwide juures kadedust tähele.

Juba mõnda aega oli ta tähele pannud, et suure mandrilli ja hiljaaegu juuretulnud gorilla wahel kuri waen walitses, mis wististi oli gorilla tublide etenduste tagajärjel tõusnud. Riidessepanemise ajal, mil nad wabalt ümber käisid, waatasid nad ikka waenulikult üksteise otsa, õõrusid ta wihaselt üksteise külge ja raskendasid seega wäga teenri tööd, kes neid riidesse pani. Sead sõnad ei awitanud ja walidus oleks nad weel kurjemaks teinud.

Uhel pühapäewa õhtul tuli kakelus täiesti käpile Teater oli wiimase ni platsini täis; gorilla oli oma kunsttükid hobuse seljas teinud ja wõttis oma teenitud palga — pealtwaatajate kiiduawalduse — wastu. Uhfelt sammus ta oma direktori käe kõrwal ratsutamiseruumist wälja, aga seal luuras juba kuri, kade saatuse sinise mandrilli näol tema peale. Suure wihaaga kargas ta gorillale kallale, kes seda ei mõistnud aimatagi, ja hakkas hirmsa kisaga tema karwu peast kiskuma. Keegi ei suutnud wihaseid loomi üksteisest lahutada. Nende kisa, koerte haukumine ja araksläinud hobuste trampimine äritasid kõik tsirkuse mehed ja pealtwaatajad üles, kuni direktor wiimaks asjale lõpu tegi seeläbi, et ta pangetäie külma wett ahwidele kaela walas.

Selgesti on sellest näha, et mandrill auahne oli ja gorilla peale kade, — mitte dunte, pählite, mandlite, komwekkide ja suhkru pärast, waid pealtwaatajate kiiduawalduste pärast.

Peeter.

Shlüter, loomaia juhataja Brasiilias, loomade elu hoolas tähelepanija, jutustab oma kaputsiini-ahwidest järgmisel wiisil:

Kaputsiini-ahw.

„Nemad on kõige huwitavam osa minu loomaiaist ja noorsugu kogub iga päew ahwimaja ümber nende kentsakaid tütte ja tegusid pealt waatama, mis neile tundide kaupa löbu teeb. Wiieft ahwiist on üks, nimega Peeter, peategelane. Ta on kõige wanem ja on juba kolm aastat wangis peetud. Tema esitab oma seltskonna isa, wõtab nooremad oma kaitse alla ja kannab neid omal turjal. Kui hädaohtu neile karta on, ehk on ilm külm ja wihmane, siis kogub ta nad kasti sisse, mis halwa ilma ajal oli

warjaks üles seatud. Aga ta jagab kõrwahoope wälja, kui ülespidamine mitte rahuloldaw pole.

Kolme- kuni nelja-aastaste lastega käib ta väga armulikult ümber ja wõtab neid õrnalt oma kaisu. Aga kaheteistkümnne kuni neljateistkümnne aastaste poisikeste wastu kannab ta salawiha; kui need tema ligidale tulewad, hammustab ta neid ja kisub nende riided lõhki.

Ühel päewal oli ta söötmise ajal puurist wälja läinud, seal oli ta umbes 20 sammu eemal temale wististi juba tutawat poisikest näinud. Kohe kargas ta tema peale ja hammustas teda nii walusasti, et see waljusti kisendama hakkas. Mind kutsuti juure ja minul oli tegemist poisiga tema käest lahti saada; see pidi 8 päewa woodis maas olema.

Pärast kuulsin ma teiste laste käest, et nimetatud poisikene ahwi narrinud ja wälja naernud oli, mis Beetril aga suurt haawamist tähendas ja mida ta ka mitte polnud unustanud.

See tegi mulle palju waewa teda jälle puuri tagasi wiia; ta oli nõnda äritatud, et ta päewa läbi ei söönud ja waht seisis wiha pärast ta suu ümber. Minu wastu ei ole ta iialgi paha, sest ma wiin temale ta söömad ikka karwa pealt, räägin temaga ikka õrnalt ja armulikult, mis ta ka tundlikult wastu wõtab.

Mõni päew pärast seda istusid ühel hommikul, kui ma üles ärkasin, Beeter oma armsa hoolealuse Hansuga minu woodi ees ja saatsid mulle käemusufid. Ma imetellesin väga selle üle, kuidas nad puurist olid wälja pääsenud. Kui ma nad mõlemad jälle olin kети otsa pannud, nägin ma, et üks liist ahwimaja küljes oli meelega läbi murtud. Mõlemad ahwid awaldasid minu wastu niisugust poolehoidmist, et nad mind woodiski üles otsisid. Ka on nad mõlemad nii wagad loomad, et ma neid wabalt ilma ahelateta wõiks lasta ümber joosta ilma

kartufeta, et nad metsa jookseksid; aga nad teewad palju rumalaid tempa, nagu: Peeter katsub sagedasti wäikese kwiikese, kas aknaruudud weel täiesti terwed on, ehk ta läheb söögituuba ja walab enesele õlut sisse kuni pudel lühjaks saab j. n. e.

Mis kaputsiini-ahw õpib.

Oma peremehe wastu on kaputsiini-ahw sõnakuulelik, ja kui ta ka mõnikord just mitte otsekohe ei kuule, siis sünnib see enamasti nalja pärast; niipea kui ta tõsist ja kindlat käsku kuuleb, on ta silmapilk sõna kuulmas walmis. Kui peremees teda mitte tähele ei pane, siis teeb ta kõik, et tema tähelepanemist enese peale pöördada, ja wiskab mõni kord naljatades wäikese asjadega tema poole, et see temaga tegemist teeks.

On peremees mõni päew temast lahus olnud, siis awaldatakse ta jälleägemisel südamlilikult oma rõõmu. On kaputsiini-ahwi nähtud, kes jälleägemise juures oma peremehele nutulise kisaga õladele kargasid, oma saba tema kaela ümber keerutasid, käe tema palge peale panid, nukral näol tema otja wahtisid, jah, kogunisti pisaraid walasid ja neid hädalt suudeti eemale wiia.

St. Domingo saarel pani Mery ahwi tähele, kes lühikese aja eest oli tuwikese kinni püüdnud ja temale wiga teinud. Kui ta peremees seda teada sai, laskis ta tuwi tuua, hoidis selle ja witsa, seda harilikku ahwide karistuse abinõu, ahwile filme ette, ja sellest olk küll, sest iialgi ei püüdnud ta enam tuwisid kinni, kui nad temale ei tea kui ligidale tulid.

Ta õpib kastikesi ja pudelid lahti tegema, kõwu pählid ja mandlid wasaraga puruks lööma j. n. e. On ta muna katkilöömises, mida ta süüa tahab, hakatuses osawuseta, siis teeb ta seda teise ja kolmanda katse juures palju

osawamini; wiimaks lööb ta muna otsakesega lasakesi kõwa asja pihta, nõnda et wäikene augukene sünnib, wõtab wäikesed koorefesed sõrmedega ära ja imeb siis muna wälja.

On ta ennaft lõiganud ehk pistnud, siis ei puutu ta niisuguse hädaohliku asja külge mitte enam, ehk see sünnib siis kõige suurema ettewaatusega. Ta õpib wõtit ümber keerama, luktusi lahti tegema ja kinni panema, suhwlisid wälja tõmbama, teda wõib paljudel toimetustel tarwitada, sest ta mõtleb järele ja tarwitab äranägemisi oma kasuks; näituseks pistab ta wõtme wõru sisse pulgakese, et see jõu poolest enam mõjuks, pulgakesega kasti lahti murdes.

Rui temaga aga halwasti ümber käiakse, ehk teda nokitakse, siis saab ta piinajaks loomaks. Siis ei jäta ta mitte ühte elajat rahule, õpib midagi silmakirjaks tegema, maksab etteäranägemata hammustamisega käite ja warastab salaja, kuna ta inimeste juuresolemisel asjade kohta, mida ta heameelega tahab, hoolimata on. Rui ta niisugusel wiisil on mõne maiusasja warastanud ja ära söönud, siis teeb ta ennaft süütaks ja julgeks, nagu oleks tal kõige parem südametunnistus. Mis tal lord käes on, seda ei anna ta enam tagasi.

Nahkhiired.

Nahkhiirtel on karwata linnunahk, mis nende pikkade warwaste wahel on ning esimestest jalgadest tagumisteni ja sealt sabani ulatab.

Nahkhiired on wäga kasulikud loomad, sest et nad suure hulga putukaid ära häwitawad. Meie maal elawad nahkhiired ei söögi muud. See on ebausf, et nad suitsetamiseks ülesriputatud liha pealt raswa ära sööwat; nõndasama on see ebausf, et nad inimestele juuste sisse lendawad. Neid on mitu tõugu.

Sädalt tehakse kellegile loomale enam ülekohtu kui nahkhiirele. Teda kardetakse ja põlatakse, tuntakse jälkust tema wastu ja ei arwata temal mitte sugugi waimujõudu olewat; ometigi on ta see põlatud loom oma looja käest waatlemise annet ja kõiki neid wõimeid saanud, mis temale ta ülespidamiseks tarwis lähewad.

Brehm ütleb: „Nahkhiirte waimlised wõimed ei ole sugugi mitte nii wähesed, kui seda arwatakse. Nende peaaegu on suurt ja keerdudega. Seeläbi on ju tähendatud, et nende mõistus ei wõi mitte nii liig wäikene olla.

Kõikidel nahkhiirtel on kaunis hea meelespidamise wõim ja mõnede juures wõib mõistlikku järelnõuetlemist tähele panna. Et nad oma lennu järele ikka neidsamu kohte jälle üles otsiwad ja oma talweforteriks kõige sündsamad kohad wälja waliwad, see ükfinda tõendab juba, et nad mitte nõnda rumalad ei ole, kui näib.

Oma waenlasi tunnewad nad wäga hästi ja mõista-
wad neile kawalasti wastu tulla, niisama kawalasti
mõistawad nad wäikseid loomi, keda nad taga ajawad,
kawalusega ära petta ja finni wõtta.

Mõnda jutustab Kolenati, et üks nahkhiir, kes pärna-
puiestikus jahti pidas, emase liblika puudutamata jättis;
arwatawasti oli ta tähele pannud, et see palju isasid enese
juure awatles, keda nahkhiir siis üksteise järele finni
püüdis ja ära sõi.

Et nahkhiired heal ümberkäimisel wäga tähtsaks ja
oma peremehe poolehoidjaks wõiwad saada, on paljud
õpetlased ja looduse sõbrad tähele pannud. Mõned
loodusuurijad harjutasid neid warsti käest sööma, ehk sööki
klaasist wälja tooma.

Minu wend oli kõrwnahkhiire niikaugele taltfaks tei-
nud, et see temale kõigise tubadesse järele lendas, ja
kui ta temale kärblase pakkus, siis filmapilt tema käe peale
istus, et kärblast ära süüa.

Kui nahkhiiri tahetakse liblikatega õngede otsas püüda,
siis on see asjatu ootamine. Nad lendawad ligidale, kat-
suwad loomakest igalt poolt, näewad aga peagi peenikest
jõhwi, mille külge õng on finni seotud, ja lähewad siis ära,
saaki puudutamata jättes, ka siis kui neil toidupuudus on."

Nahkhiirte filmad on wäikesed, nägemine kaunisti lühike.
Nähtawasti liiguwad nad peaaesjalikult tundmuse järele,
mis nende tiibade, aga iseäranis kõrwade naha sees on.
Nad on ööloomad, aga kui neid heledal päewal lennata
lastakse, kus nad wististi midagi ei näe, ehk kui nende
filmad finni kleebitakse, siis ei tõuka nad ometigi mitte
ühegi asja pihta, ka mitte, nagu Spallazoni seda on tähele
pannud, nõõride wastu, mis toas ühest seinast teise
tõmmatub.

Kui praegu finnipüütud linn toas lahti lastakse, siis
lendab ta wististi kõige jõuga aknaruudu wastu, sagedasti

ta peegliklaasi wastu, sest et ta mõlemaid mitte ei näe; nahkhiir aga ei lenda nende wastu mitte, sest kui ta nende ligidale tuleb, siis teeb õhu wastuseis temale kohe tuntawaks, et kindel teha tee peal ees on.

Bereimeja.

Water ton, kes Lõuna-Ameerika maal reisis, jutustab wereimejast nahkhiirest ehk wampiirist järgmiselt:

„Mõne aasta eest tulin ühe shottlase Tarbol'iga Paumaroni jõe ääre. Meie riputasime oma magamiswaibad kufagil istandis majapööningule üles ja magasime seal. Teisel hommikul kuulsin ma oma reisiseltsimeest omas kiigewõrgus pomisewat ja kiruwat.

„Mis seal on?“ küsisin ma, „mis wiga?“

„Mis seal on?“ wastas ta pahaselt, „noh, nahkhiired on minu poolfurnuks imenud.“

Niipea kui walgeks läks, läksin ma tema kiigewaiba juure ja leidsin selle pealt suure hulga werd.

„Waadake,“ ütles ta oma jalga näidates, „waadake, kuidas nad kurjadwaimud mu eluwerd on wälja imenud.“

Ma waatasin ta jalgu ja leidsin, et wampiir tema suure warwa sisse oli hammustanud. Saaw oli natukene wähem, kui see, mis werelaanid teewad. Werd jooksis ikka weel wälja. Minu arwamise järele oli ta umbes õlleklaasi täie werd kaotanud.“

Casfel jutustab, et üks reisija lastnud wampiiri enesel werd wälja imeda, et teda siis wõiks waadelda. See mees oli suures toas magama heitnud; et aga öö palaw oli, ei olnud ta sääskede wõrku oma woodi ümber mitte maha lastnud. Runa ta alles täiesti walwi oli, wahtis ta kuukiiresid, mis läbi lahtise akna tema tuppä tungisid.

Üktselt lendas suur wampiir tema tuppä. Meie waatleja jäi rahulikult selili maha, et näha saaks, mis

nahkhiir tegema hakkab. Hakatuses purjetas ta täiesti kuulmata lennuga ühest toanurgast teise; kui ta aga juba mitu korda sedasama teed oli teinud, lehwis ta puhkaja kohal sinna ja tänna. Pikkamööda läksid tema keerutused ikka lühemaks, ta wajus ikka enam allapoole, oli wiimaks kogunisti ligidal tema kohal ja lehwis oma ohwile, tiibasid rutusti liigutades, lõbusat lahutust, ja laskis ennast siis wiimaks puhkaja palja rinna peale maha. Jutustaja tõendab, et ta seda filmapiltu, millal wampiir tema rinnanaha sisse hammustas, mitte määrata ei wõinud, nii kogunisti ilma walvta oli see olnud ja nii lõbus tema tiibade lehwimine. Pikkamööda oli ta aga natukene walu tunnud, mis werekaani hammustamise sarnane on olnud, siis oli ta aga wereimeja finni wõtnud ja ta surnuks pigistanud.

Putufasöödjad.

Siil.

Siil on ööloom, elab hiirtest, konnadest, putukatest, ussidest aga ka puuwiljast, kui ta elajaid ei leia. Kui ta hädaohtu sattub, siis weeretab ta ennast kuuliks kokku ja on siis oma väaste waral igatpidi oma waenlaste vastu kaitstud.

Ta on healoomuline elajas, kes ausasti ja rohke waewa ja tööga oma elu üles peab. Ta elab ikka üksinda, ehk mõnikord paarikaupa, ei iialgi aga hulgana. Paksu põõsa ehk haohunitu all walmistab ta enesele süüdsa aseme.

Ehk ta küll kartlik on, nõnda et teda rahututel koh-tadel päewa ajal iialgi pole näha, üksnes öösel oma käikude peale välja läheb ja inimeste ehk koera liginemisel enese silmapilk kuuliks kokku kerib ja sest olekust ka kõige suurema piinamise peale mitte välja ei tule (olgu siis, et ta wette wisataks), kuni kõik jälle ümberlaudu rahul on, — siiski awaldatakse ta aga mõne asja poolest suurt julgust.

Zooduseuurija Lenz jutustab: „Ma lasksin wana siili juure, kes omi poegi imetas, kahelksa suurt põlluhiirt. Silmapilk hakkas ta selle hiire peale tungima, kes selles lastinurgas seisis, kus ta ise heameelega wiibis. Ta peakad olid piisti aetud nagu raudkübar; nina põranda ligidal hoides, ligines ta oma waenlasele, kes tagedalt ta

peale turtsus ja sagedasti enese kahjuks tema olaste sisse hammustas. Kui siil oli hiire ligidale saanud, siis hakkas ta teda oma raudkübara olastega pistma ja hammastega hammustama. Nõndasama tükkis ta ka teises kastinurgas istuva hiire peale, nõnda et ma nad pidin ära võtma, et aga nende elu päästa.

Kentsakad ja sagedasti naeruväärt olid need võitlused, mis ta rästikmao vastu pidi võitlema, keda ta heameelega sööb. Niipea kui ta kihwtist madu enese ümber haisutab, jookseb ta tema juure, nuuskib teda iseäranis suu juures, sest et seal paljas liha on, ei haara temast aga mitte täiesti kinni, vaid pitsitab teda sagedasti hammastega. Madu läheb vihaseks, sisistab ja hammustab hirmsasti; tema aga ei pane seda sugugi tähele, ei tagane ka tema hammustamiste eest mitte tagasi. Viimaks kui madu ennast väsinuks on märganud ja ta lõuad olaste sisse hammustamisest kangesti werd jooksevad, võtab siil tema peast hammastega kinni, purustab ta ühes kihwtihammastega ära, sööb siis pea ja pärast keha ära. Teiste usside juures on tal ükspuha, kust ta sööma hakkab. Sagedasti on ta rästikmaoga võideldes kahetsa kurni kümme mao nõelamist, kõrwade, mokaade, keele sisse ja näo peale saanud, aga ometigi ei ole need kehajaod üles paistetanud, ja ei ole need nõelamised temale ka mingit muud wiga teinud; ka tema pojad, keda ta imetas, jäid terveks. Mis ussi kehast weel söömata üle jäi, seda tõi ta igakord hoolsasti oma pesa juure.

Need loomad on huwitavad, kui neid hoolsasti tähele pannakse ja nendega rohkem tegemist tehakse.

Mutt.

Mutt ei söö mitte taimeosaid, vaid üksnes putukaid ja ussa, sellepärast ei pea teda mitte taga ajama ja

hävutama. Meie maal elawat mutti ei leidu soojemates maades mitte enam; seal elab teine tõug, mis täiesti pime on.

Et mutt enamasti maa all elab, siis tunnewad inimesed teda väga vähe. Keegi ei armasta teda, keegi ei heida armu tema peale, igaiüks ajab teda taga. Seepärast jookseb ta ka hirmuga inimese eest ära, kui ta teda juba kaugelt kuuleb. Tema elab ükfinda omas maaalusel riigis; ta ehitab oma kodu ja omad teerajad ise ja käib oma teed. On ta väljaspool tagaaetud wõõras, siis ei kannata ta ka seespool kedagi seltsilist, ka omasugust mitte; ta tahab ükfinda olla, ja mõistab seda õigust enesele nõuda. Tema elukoht ja need maaalused käigud selle ümber on tema jahiwäli, ja häda sellele fisetungijale, kes temale julgeb seal wastu tulla. Temal on aga üksainukene seltsiline, mis tema juures wälja kannatab sündimisest kunni surmani, mis teda mitte ühte tundi ükfinda ei jäta, mis teda mitte ühte filmapilkku ei lasa rahul olla, mis teda kõik ta eluaeg tööle ja waewale kihutab, — see on nälg. See teeb ta kiskjaks loomaks ja ajab teda päewad ja ööd käituda peale. Kõik, mis temale seal wastu tuleb, langeb tema wõimu alla; wäikesed putukad purustab ta ära, konna tõmbab ta jalgapidi maa alla ja kistub ta seal lõhki. Wäikesi lindi toob ta maapeal olewatest pesadest wälja, hiirtele tungib ta ootamata nende omas kodus kallale; kõik, millel mitte tarwilisi kaitseabinõusid pole, peab alla jääma, ka omasuguse peale ei heida ta armu.

Tema elukoht on 1—2 jalga maa all, seal on ümar-guses koopas tema magamistammer, kust ülespoole käigud wälja lähewad, et hädakorral wõiks kus tarwis joosta. Oma käituda peal läheb tema peaaegu üksnes oma haistmise ja oma kuulmise juhatusel järele, pimeduses ei ole tal filmi wajagi, kuna nimetatud kaks esimest meelt alatawase tarwitamise tagajärjel õrnaks ja peenikeseks arenewad.

Mutt jõob hirmus palju, igapäew niipalju, kui ta enese teha taalub. Ra armastab ta palju juua, ja et ta mitte hea meelega ei taha wälja tulla wett otsima, siis ehitab ta omale maa alla kaewu, kuhu ta wett kogub, mida ta siis sagedasti käib tarwitamas. Nii ettewaatlik ja kartlik on ta oma wäljaminemisega.

Kewadel otsib ta enesele emase kaasniku üles; on mõlemad üksteisega ära harjunud, siis algab mure tulewiku eest. Rohke ja kõrge kantakse wäikeste mutipoegade soojaks asemeks sisse. Üksnes sel ajal, kui poegade eest tuleb hoolt kanda, awaldab mutt ka armsaid külgi. Truudusega pühendab ta ennast naise ja laste hoolitsemisele ja kaitsmisele ja ei pea ka oma elu mitte kalliks, kui seda nende elu kaitsmiseks tarwis on. Sel ajal käib tema perekond kõigist üle ja temast käib jutt, et ta, kui ta naise ja lapsed kaotab, ennast surnuks kurwastab.

Uga kahjuks ei wälta see enesetalgamine kaua; see lahle õnneaeg läheb kui unenägu mööda. Lapsed on mõne nädala pärast suureks kaswanud ja jätawad wane-matekodu maha, et iseseiswalt edasi elada; ema otsib oma endise elukohta üles ja isa, kes nüüd jälle kõigist maha-jäetud on, elab oma rööwimise ja murdmise elu jälle edasi, mitte teiste eest, waid üksnes oma nälja rahustamiseks.

